

UYGUR ŞAİR MUHTAR BUĞRA'NIN ÇOCUK ŞİİRLERİNDEKİ TEMA- “QUM PESLİ” ÖRNEĞİ*

Raile Abdulvahit KAŞGARLI**

Geliş Tarihi: 02.01.2017

Kabul Tarihi: 26.01.2017

Öz

Muhtar Buğra 1965 yılında Uygur Özerk Bölgesi'nin Atuş şehrinde dünyaya geldi. İlkokul ve lise eğitimini Atuş'ta tamamladıktan sonra Urumçi'ye yerleşti. 1985 yılında Şinciang Radyo Televizyon Kurumunda stajyer olarak çalışmaya başladı. Şu an Şinciang Televizyon Kurumunda başyönetmendir. Günümüzde Uygurlar arasında önemli senaristlerden biri olarak pek çok başarıya imza atan Buğra, şairliği ile de kendisinden söz ettirmektedir.

Buğra'nın çocuk şiirleri, onun edebî kişiliğini oluşturan önemli eserleri arasında yer alır. “Çöçekler Ailesi” (Masallar Ailesi), “Qeri Bala” (Yaşlı Çocuk), “Çömüle Bala” (Karınca Çocuk) başta olmak üzere yüzden fazla çocuk şiiri, Çağdaş Uygur Edebiyatının günümüzdeki çocuk şiirleri için örnek niteliği taşır.

Çalışmamızda; şairin 2005 yılında yayımlanan “Qum Pesli” (Kum Fıslı) adlı şiir kitabında yer alan çocuk şiirlerini incelemeye çalıştık. Amacımız, Çin'deki Uygurlara ait çocuk edebiyatının günümüzdeki şiir türü için bir örnek tanıtmak, çocuk şiirlerinin çocukları bilinçli yetiştirmek açısından ve çocuk edebiyatı açısından değerlendirilmesine katkı sağlamaktır.

Çalışmamızda dokümanlara yönelik nitel araştırma yöntemi kullanarak, Buğra'nın çocuk şiirleri üzerinde içerik analizi yaptık. Evrensel değerler olan vatan sevgisi, öğretmen sevgisi, anneye sevgi ve saygı, gelenekler, yetimlik üzüntüsü, sevinç, dilek ve umut, çalışkanlık, isyan gibi temaların işlendiğini tespit ettik. İşlenen temaları başlıklar halinde konuyla ilgili alıntılarla destekleyerek sunarken, şairin çocuk şiirlerini idealleri için yazdığına dikkat çekmeye çalıştık.

Anahtar Sözcükler: Çağdaş Uygur edebiyatı, Uygur çocuk edebiyatı, Muhtar Buğra, şiir

THE THEME IN THE CHILDREN POEMS OF THE UYGHUR POET MUHTAR BUĞRA- “QUM PESLİ” SAMPLE

Abstract

Muhtar Buğra was born in Atuş city of the Uyghur Autonomous Region in the year 1965. After completing his primary school and high school education in Atuş, he has settled in Urumqi City. He started working as an intern in the Xinjiang Radio and Television Association in the year 1985. He works as the chief director in the Xinjiang Radio and Television Association at present. Buğra, who has realized and performed a lot of successes as one of the most important

* Bu makale, İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi'nin desteklediği BEK-2016-21093 numaralı proje kapsamında, 19-22 Mayıs 2016 tarihinde Madrid, İspanya'da düzenlenen “1. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi-İnsan ve Toplum Bilimleri (IBAD-2016)” başlıklı uluslararası konferansta sunulan sözlü bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Yrd. Doç. Dr.; İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, revila.kasgarli@istanbul.edu.tr

directors among the Uyghur people today, is being also mentioned by means of his poetry.

The child poems of Buğra take part among his important works which constitute his literary personality. More than a hundred children poems particularly as “Çöçekler Ailesi” (Family of Tales), “Qéri Bala” (Old Child), “Çömüle Bala” (Ant Child) are considered exemplary for the today’s children poems of the Modern Uyghur Literature.

In our study; we tried to examine the children poems which take part in the poetry book titled “Qum Pesli” (Season of Sand) which was published in the year 2005. Our intended purpose is to introduce an example for the poetry type today for the children literature belonging to the Uyghur people living in China and also to make a significant contribution to the evaluation of the children poems in terms of growing the children with a certain awareness and also with regard to the children poetry itself.

We have performed the content analysis on the children poems of Buğra, by means of using the qualitative research method as directed at the relevant documentation in our study. We have determined that the themes depicted include the love for homeland, love for teacher, love and respect for mother, traditions, sorrow for orphanhood, joy, desire and hope, hard-working and rebellion which could be deemed as some universal values in the end. While presenting the themes depicted by means of supporting them with the quotations relating to the subject in question with headings, we also tried to attract attention to the fact that the poet wrote the children poems for his own ideals.

Key Words: Modern Uyghur Literature, Uyghur Children Literature, Muhtar Buğra, poetry

Giriş

XIX. yüz yıldan beri, siyasî ve sosyal nedenlerden dolayı Uygurlar, günümüzde “Uygur Özerk Bölgesi” olarak adlandırılan bölgeden dünyanın pek çok ülkesine göç etmiş, buldukları coğrafyalarda kendi kültürlerini yaşatmaya çalışmışlar, Uygur Özerk Bölgesi’nde ve Batı Türkistan’da kayda değer edebî ürünler ortaya koymuşlardır. Zira çocuk edebiyatı da bu bölgelerde meydana getirilmiş ve geliştirilmiştir. Çağdaş Uygur Edebiyatı 1910 yılında filizlenmeye başlarken, Uygur Özerk Bölgesi’nde hatırı sayılır edebî ürünlerin oluşturulduğu Türkistan topraklarında çocukların eğitimine ait eserler de görülmeye başlar. Abdulkadir Damolla’nın “Talimu's-Sibyân” olarak da bilinen “Çocukların Eğitimi” adlı çalışması¹, Uygur Özerk Bölgesi için örnek gösterilebilir.

XX. yüz yılın başlarında çağdaş Uygur edebiyatı, klasik edebî ürünleri devam ettirmekle beraber yeni türler özgürlük ve eşitliğe ulaşma arzusunun, demokratik taleplerin işlendiği eserler

¹ Nurahmet Kurban. (2010). “Çağdaş Uygur İslam Düşüncesinin Önderi Abdulkadir Damolla”. *Bilgi*, Sayı: 53, s. 171. (167-182).

vermeye başlamıştır. Bu dönemde dergi ve gazeteler çıkarılmış olup², bazı gazetelerin çocuk edebî eserlerinin oluşması ve gelişmesi için de bir zemin niteliği taşıdığı görülür.³

Uygur Özerk Bölgesi'nde Cedit Hareketi'nin benimsenmesi ve yayılması, geniş çaplı tanıtıma ihtiyaç duymuştur. Dönemin mevcut şartlarında, bu görevi yerine getirecek araçlardan biri, hatta en önemlisi, çocuk şiirleri ve tiyatrolar olmuştur. Çocuk şiirleri, çocuklara okuma alışkanlığı edindirmenin ötesinde bir görev üstlenmiştir; bunlar eğitimin önemini anlatmak, halkı uyandırmak ve sönmek üzere olan umut ışıklarını yeniden canlandırmaktır. Böylece eğitimde bir reform hareketi olan Cedit Hareketi, çocuk şiirlerinin oluşumuna katkı sağlamıştır. Abduhalık Uygur (1901-1933), Lutpulla Mutellip (1922-1945) ve Memtili Tevfik Efendi (1901-1937) gibi şairler, Çağdaş Uygur Edebiyatının başlangıç döneminde çocuk şiiri yazan seçkin isimler olarak bilinir⁴. Uygur Cedit Hareketinin önderlerinden şair, müzisyen ve eğitimci Memtili Tevfik Efendi, eğitimin önemini anlatan ve halkı uyandırmaya yönelik çocuk şiirleriyle bu döneme damgasını vurmuştur⁵.

Sovyet Uygur Edebiyatında ise Abdulhey Muhammedi'nin çocuk şiirleri önemli yere sahiptir. 1920'li yıllarda Muhammedi pek çok çocuk şiiri yazmıştır. Daha sonra okul ders kitabı hazırlanırken çocukların yaşına göre yeni çocuk şiirleri yazmıştır. 1934'te Nur İsrailov ile beraber "Balılarğa Sovğa" (Çocuklara Hediye) adında bir şiir kitabı yayımlanmıştır. Bu kitap, şu an Çağdaş Uygur Edebiyatında bilinen ilk çocuk şiir kitabıdır⁶.

Uygur Özerk Bölgesinde, 1949 Komünist Parti Yönetiminin iktidar olmasından 1966 yılındaki Kültür Devrimine kadar olan süreçte Tursun Muhammet Pehirdin⁷, Ababekri Emet⁸ gibi pek çok şair yetişmiş ve çocuk şiirleri yazmıştır. Boğda Abdulla (1941-) dönemin önemli temsilcilerinden birisidir⁹. 1966-1976 yıllarında Kültür Devrimi'nin gölgesinde kalan Çağdaş Uygur Edebiyatı, yaşam odağının siyasî olaylar olması nedeniyle edebî eser yönünden verimsiz bir süreç geçirmiştir. 1970'li yılların sonlarından itibaren Uygur edebiyatı yeni bir sürece girmiştir. Çağdaş Uygur şiiri için ise yine bir "Altın Devir" başlamıştır¹⁰. Çocuk şiirinin de bu olumlu atmosferden etkilendiği görülmüştür. Ehmecan Kurban Sabiri'nin (1960-2011)

²Ercan Çelebi. (2007). "Türkistan Basın Tarihinin Boyutları (1870-2007)". *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 170, s. 84. (71-88).

³Oğuz. (1936). "Edebiyat", *Yeni Hayat*, 27 Aralık 1936, S. 48; Uygur Adil. (1947). "Milletdaş Mesleği". *Erk Gazetesi*, 6 Ekim 1947, S. 89, s. 4.

⁴Bulbul Ekrem. (2014). *Uygur Balılar Roman İcadıyitidiki Yarqınlıq*, Urumçi: Şinciang Yaşlar Ösmürler Neşriyatı, s. 4.

⁵İbrahim Alp Tekin. (2000). *Memtili Ependi Şiirleri*, Urumçi: Şinciang Halk Neşriyatı, s. 12, 31, 38, 45, 67.

⁶Nurmehemmet Zaman. (1995). *Uygur Edebiyat Tarihi*, Fukang: Şinciang Maarif Neşriyatı, s. 521.

⁷Muhammet Polat. (2014). "Şeiriyitimizniñ Yeşinki Ehvalı Toğrisida Bezi Mulahiziler", *Uygur Edebiyatida 50 Yil*, Urumçi: Şinciang Yaşlar Ösmürler Neşriyatı, C. 1, s. 32 (31-52)

⁸Muhammet Polat. (2014). "Balılar Hayatiniñ Reñdar Şeiriy Menzirisi", *Uygur Edebiyatida 50 Yil*, Urumçi: Şinciang Yaşlar Ösmürler Neşriyatı, C. 2, s. 630 (630-635)

⁹Komisyon. (2006). *Uygur Edebiyatı Tarihi*, Pekin: Milletler Neşriyatı, C.4/1, s. 286-288.

¹⁰Komisyon. *age*. s.39.

“Yultuzum” (Yıldızım), “Tolun Ay” (Dulun ay) gibi çocuk şarkı sözleri 1985 yılında ilk defa düzenlenen “Çocuk Edebiyatı Ödülü” ne layık görülmüştür¹¹.

Günümüzde Casaret Cappar (1972-)¹², Perhat İlyas (1964-)¹³, Uygurlar arasında yetişen “Andersen” olarak nitelendirilen Aybek Ömer Uyguri (1963-)¹⁴, Ömer Abdulla Erkut (1972-)¹⁵ başta olmak üzere pek çok yazar, çocuk edebî ürünleri yaratmaktadır. Son zamanlarda yazılan çocuk romanları, dikkate şayandır. İlk çocuk romanı 1957 yılında tamamlanıp 1998 yılında yayımlanan Aman Nuri Abdurusul'un “*Tañ Aldida Tuğulğanlar*” (Şafak Sökmeden Doğanlar) adlı eseridir¹⁶. Bu tarihten beri çocuk romanları, konu, olay örgüsü, içerik, teknik tasarım ve düzenleme, dil ve anlatım yönünden gelişerek devam etmektedir.

Şinciang Yazarlar Birliği; 23.05.2015 tarihinde Kaşgar Üniversitesinde "Uygur Çocuk Edebiyatı Araştırmaları Merkezi"nin kurulduğunu ve akabinde "Uygur Çocuk Edebiyatı Araştırmaları Sempozyumu"nun yapıldığını duyurmuştur. Bu etkinlikte çocuk edebiyatını tüm türler dahilinde geliştirme görüşü öne sürüldü, yapılacak çalışmalar dile getirildi¹⁷. Hemen ardından "Çocuk Romanları Üretim ve Analiz Kursu" açıldı¹⁸.

1. Muhtar Buğra'nın Hayatı ve Çalışmaları

Muhtar Buğra, Mart 1965'te Atuş'ta doğdu. İlk ve ortaokulu doğduğu şehirde okudu. 1983'te Kızılsu Özerk İlçesi 1. numaralı lisesini tamamladı ve memur olarak iş hayatına başladı. 1986-1988 yıllarında memur yetiştirme yüksekokulunda okudu¹⁹. 1989 yılında Şinciang Halk Radyo Kurumu'nun Edebiyat ve Sanat Bölümünde görev yapmaya başladı. “*Teñritağ Navasi*” (Tanrıdağı Nevası) adlı programın yapılmasına öncülük etti. Bu programın ilk aşamasında koordinasyon görevlisi, yapımcı, senarist, muhabir, sunucu ve editör gibi görevleri üstlendi, programın sevilmesinde ve günümüze kadar sürdürülmesinde önemli katkı sağladı. 1993 yılında Şinciang Televizyon Kurumu'nun Edebiyat Sanat Bölümünde görevlendirildi. Aynı yıl “*Atuş Seylisi*” (Atuş Şenliği) adlı filmin senaristlik görevini layıkıyla yerine getirdi. Bu tarihten sonra pek çok sanat gecesi programının senaryosunu yazdı. Televizyon programı yapımı konusunda başarılı yeni programlara imza attı. “Sanat Albümü”, “Güldeste” adlı programlar, bunlardan bazılarıdır. 1996-1998 yıllarında Şinciang Sanat Enstitüsünün Yönetmenlik Bölümünde mesleki eğitim aldı. “*Zerepşan Sadasi*” (Zerepşan Sedası), “*Aktu Tağ Meşripi*” (Aktu Dağ Şöleni), “*Atuş*

¹¹Bulbul Ekrem. *age.*, s. 57-58.

¹²Bulbul Ekrem. *age.*, s. 301 .

¹³Bulbul Ekrem. *age.*, s. 171.

¹⁴Bulbul Ekrem. *age.*, s. 394-396.

¹⁵Bulbul Ekrem. *age.*, s. 434.

¹⁶Bulbul Ekrem. *age.*, s. 7.

¹⁷ <http://bbs.xjzjxh.com/forum.php?mod=viewthread&tid=29339> (Son Erişim Tarihi: 20.2.2016)

¹⁸ <http://uyghur.people.com.cn/156324/15521377.html> (Son Erişim Tarihi: 20.2.2016)

¹⁹Ayhan Koç. (2016). *IV. Uluslararası İstanbullensis Şiir Festivali*, İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, s. 122 (122-126)

Baravet Meşripi" (Atuş Baravet Şöleni) gibi programlar onun hem senarist hem de yönetmen olarak görev aldığı çalışmalarındandır. Bunun dışında bazı edebî şahsiyetlerin "Edebî Çalışmalar Gecesi" başlıklı sanat filmlerinin yönetmenliğini üstlendi²⁰.

Buğra; program yapıcılığıyla ve yönetmenliğiyle başarılı olduğu kadar, edebî kişiliğiyle de dikkatleri üzerine çeken aydınlardan birisidir. Kendisinin anlattığına göre edebî kişiliğinin oluşmasında çocukluğunda ninesinden dinlediği efsane, masal ve rivayetlerin katkısı vardır. Dinlediği masallarda geçen efsanevi kahramanlar, tasvirler, kullanılan dil ve ninesinin destan tarzındaki anlatımı, Buğra'nın örnek bir insan olma arzusunun doğuşuna vesile olmakla birlikte şiire merak sarmasını sağladı. Henüz ilkokuldayken yazdığı "*İcadimdin Çaçarmen Nur*" (Eserimle Saçarım Işık) adlı şiiri, onun şair kimliği için attığı ilk adımındı²¹. Çocukken oluşan şiir sevgisi, zamanla olgunlaştı ve Buğra'nın bir şair olmasına vesile oldu²². Kırgız Türklerinden olan ortaokul öğretmeni Abdurahman İsmail, şairden bahsederken onun şairliği, kimileri gibi "taç" için değil gayesi için seçtiğini vurgular²³. Şair, kendi şiirleri hakkında "*Şiirlerime gizlenen güven, benim yaşam boyu başvuracağım izin kâğıdıdır*" der²⁴. Şiirlerini belli ideoloji çerçevesinde kaleme alan şair, kendi görüşlerini hayvan kahramanlar ve çocuk karakterler aracılığıyla sunar. Şairin Kasım 2005 tarihinde yayımlanan "*Tiken Pesli*" (Diken Faslı)²⁵, "*Qum Pesli*" (Kum Faslı)²⁶, "*Beşinçi Pesil*" (Beşinci Faslı)²⁷ adlı şiir kitaplarında yaşam, ölüm ve dünya hakkındaki fikirleri, şairin ideolojik görüşünü belirgin biçimde yansıtır.

Şairin "*Dérizeñni Éçivet*" (Pencereni Açıver), "*Kiçik Bala Emesmen*" (Çocuk Değilim) gibi çocuk şiirleri bestelenerek radyo ve televizyonlarda okundu²⁸. "*Barmu Men*" (Var mıyım Ben) adlı çocuk şiiri için farklı iki beste yapıldı ve farklı kişilerce yorumlandı²⁹. "*Arman Çoqqisi*" (Arman Zirvesi) adlı şiir kitabı, Kırgızca'ya aktarılarak yayımlandı³⁰. Çindeki azınlıkların seçme şiirlerinden oluşan Çince kitapta beş şiiri "Damo Jijie" (Çöl Faslı) başlığı altında yer aldı³¹. 26-29 Mayıs 2016 tarihinde İstanbul'da düzenlenen uluslararası şiir festivaline katıldı ve "Birlik" adlı şiiri, festival hatıra kitabına Türkiye Türkçesi ve Arapça olarak basıldı³².

²⁰(Muhtar Buğra). (20016). *Makale yazarının Muhtar Buğra ile röportajı*, İstanbul: 27.02.2016, 11:00-13:00.

²¹(Muhtar Buğra). *agr*.

²²Ayhan Koç. *age*, s. 122.

²³Abdurahman İsmail, (2005b). "Yaş Şair, Talantlıq Rejissor Muhtar Buğrağa Oçuq Xet", Muhtar Buğra, *Tiken Pesli*, Urumçi, Şinciang Halk Neşriyatı, s. 205-234.

²⁴Muhammet İmin. (2011). "Sen'et Yoli-Arman Yoludur", Urumçi: *Tanritağ Ekramı*, S.2, s. 40 (40-47).

²⁵Muhtar Buğra. (2005b). *Tiken Pesli*, Urumçi: Şinciang Halk Neşriyatı .

²⁶Muhtar Buğra. (2005a). *Qum Pesli*, Urumçi: Şinciang Halk Neşriyatı .

²⁷Muhtar Buğra (2005c). *Beşinçi Pesil*, Urumçi: Şinciang Halk Neşriyatı.

²⁸Muhammet İmin. *age*., s. 40, 45.

²⁹Muhammet İmin. *age*., s. 41.

³⁰Abdurakman İsmayil. (2009). *Muhtar Buğra-Arman Asqası*, Urumçi: Şinciang Halk Neşriyatı.

³¹Na Yun. Zhang Yue-han. (2009). *Zhongguo Dangdai Shaoshuminzu Wenxue Fanyi Zuopin xuan*, Pekin: Zuoqia Neşriyatı, Akt.:Dilmurat Talat, s. 90-93.

³²Ayhan Koç. *age*., s. 122-126 .

“*Ümid Yultuzi*” (Umut Yıldızı), “*Qoş Mëğiz*” (Çift Çekirdek)³³, “*Axşamqi Lirik*” (Akşamdaki Lirik)³⁴, “*Tiken Pesli*” (Diken Faslı)³⁵, “*Qum Pesli*” (Kum Faslı)³⁶, “*Beşinçi Pesil*” (Beşinci Fasl)³⁷ şairin yayımlanmış şiir kitaplarıdır.

Buğra'nın “*Uygur Heqqide Qoşaq*” (Uygur Hakkında Koşuk), “*Erkek Su*”, “*Muellim*” başta olmak üzere sekiz yüze yakın şiiri bestelendi³⁸. “*Berbat Bolğan Muhebbet*” (Berbat Olan Sevgi), “*Duzaqqa Seper*” (Cehenneme Yolculuk), “*Bu Kişini Tonumsiz*” (Bu Kişiyi Tanıyor musunuz) adlı şiirleri ise film için bestelenmiş şiirlerin başında gelir³⁹.

Çocuk şiirleri, şairin edebî kişiliğini oluşturan önemli eserlerdendir. “*Anam Hörmiti*” (Anneme Saygı), “*Çöçek Ailesi*” (Masal Ailesi), “*Altun Balilar*” (Altın Çocuklar) gibi çocuk şiirleri, Çağdaş Uygur Edebiyatının son zamanlardaki çocuk şiirlerine örnektir⁴⁰.

Yazar İmin Ehmedi⁴¹, yazar ve araştırmacı Boğda Abdulla⁴², yazar ve müzisyen Yasin Muhpul⁴³, şairin eserlerinin başarıları ve Çağdaş Uygur Edebiyatına, Çağdaş Uygur Çocuk Edebiyatına getirdiği yenilikler hususunda yazılar yazmışlardır.

Buğra'nın 2004 yılında yönetmenliğini yaptığı “*Uygur 12 Mukamı-İraq Mukamı*” adlı filmi, ona “Uygur Özerk Bölgesi Başarılı Mukam Emektarı” unvanı kazandırdı. Şair 2006 yılında özerk bölge çapında düzenlenen “Azınlıklar Edebiyatındaki Genç Emekçi” ödülüne layık görüldü⁴⁴. “*Muqeddes Zemin*” (Mukaddes Zemin) adlı şiiri, “3. Tanrıdağ Edebiyat Ödülü”ne, “*Çirayliq*” (Güzel), “*Teklimakan*” (Taklamakan) gibi şiirleri edebî eserler değerlendirilmesinde birinciliğe, “*Képinek ve Men*” (Kelebek ve Ben) başlıklı çocuk şiiri ise özerk bölge birinciliğine layık görüldü. 2008 yılında yaptığı “*Rozi Héyt Sen'et Kéçiliki*” (Ramazan Bayramı Sanat Gecesi) adlı filmi ülke çapında “Azınlıkların Derleme Filmleri” değerlendirilmesinde birinciliğe layık görüldü⁴⁵.

Buğra'nın halk edebiyatı ürünlerini televizyona taşıyarak bu ürünlerin bilinmesine, yaygınlaşmasına, kayda geçirilmesine katkı sağlaması, Uygur toplumu için yapılan çok değerli bir hizmettir. Atuş halk türkülerinin televizyonda sunulmasını sağlaması, örneklerden bir tanesidir⁴⁶.

Buğra şuan Uygur Özerk Bölgesi Yazarlar Birliği'nin üyesidir. Devam etmekte olan “Meşrep” adlı televizyon programının başyönetmeni ve Uygur özerk bölgesi çapında reytingi en

³³Muhammet İmin. *age.*, s. 47.

³⁴Muhtar Buğra.(2007). *Axşamqi Lirik*, Urumçi: Şinciang Halk Neşriyatı.

³⁵Muhtar Buğra. (2005b). *age.*

³⁶Muhtar Buğra. (2005a). *age.*

³⁷Muhtar Buğra.(2005c). *age.*

³⁸Muhammet İmin. *age.*, s. 47 .

³⁹(Muhtar Buğra). *agr.*

⁴⁰Muhammet İmin. *age.*, s. 45-46.

⁴¹İmin Ehmedi. (2005a).“Axirki Söz”, Muhtar Buğra, *Qum Pesli*, s. 232-233.

⁴²Buğda Abdulla. (2005c). “Muhtar Buğra Şiirleridiki Halqış”, Muhtar Buğra, *Beşinçi Pesil*, s. 1-7 .

⁴³Yasin Muhpul, (2005b).“Tiken Pesli'diki Yürek Sadası”, Muhtar Buğra, *Tiken Pesli*, s.1-8.

⁴⁴Ayhan Koç. *age.*, s. 122.

⁴⁵(Muhtar Buğra). *agr.*

⁴⁶Muhammet İmin. *age.*, 47.

yüksek olan büyük hacimli televizyon sanat programı “İpek Yolu Sedası”nın planlayıcısı ve başyönetmenidir⁴⁷.

2. Muhtar Buğra'nın Çocuk Şiirleri

Muhtar Buğra'nın, “Qum Pesli” adını taşıyan şiir kitabında “Çala Dünya” (Eksik Dünya)⁴⁸, “Çöçek Ailesi” (Masal Ailesi)⁴⁹ başlıklı şiirler ve “Kıçık Bala Emesmen” (Çocuk Değilim)⁵⁰ alt başlığında yer alan şiirler, çocuk şiirleridir. Nicelik bakımından hayranlık uyandırıcı değilse de nitelik bakımından hiç de küçümsenmeyecek boyutta olan bu şiirlerde işlenen temalar, aşağıdaki alt başlıklarda özetlenebilir:

2.1. Vatan Sevgisi

Şair “Baharğa Söz” (Bahara Söz)⁵¹ başlıklı şiirinde baharın gelmesiyle ortaya çıkan güzelliklerden bahsederken, bu güzelliğin ve baharın anasının vatan olduğunu vurgular:

Balılarnıñ qollirida	Çocukların ellerinde
Leglek tanisi.	Uçurtma ipi,
Güzellikniñ- nev baharnıñ	Güzelliğin, ilkbaharın
Veten anisi.	Vatandır anası.

Vatanına sonsuz sevgi besleyen şair, aslında baharın ve güzelliğin sadece vatanın kucağındaiken anlamlı olduğunu belirtir. “Qanatliq Toşqan” (Kanatlı Tavşan)⁵² başlıklı şiirinde ise

Sen toşqanmu men toşqan,	Sen mi tavşan ben mi tavşan
Köklerde qanat qaqqan,	Göklerde kanat çırpın
Aq dalaliq pak zemin,	Bembeyaz ova pak zemin
Bizni pepilep baqqan.	Bizi sevgiyle büyüten.

mırsalarıyla, sosyal yaşamda toplumsal değerlerin dillendirilmesinin önemini kavrayan bir aydın olarak çocuklara vatan sevgisi aşılarken, görüşünü hayal ve duygu yoğunluğu içerisinde dile getirmiştir.

2.2. Anne ve Öğretmen Sevgisi

Şairin “Anam Hörmiti” (Anama Saygı)⁵³ başlıklı şiirinde anneye olan sevgi ve saygı işlendiyse, “Kıçık Bala Emesmen” (Çocuk Değilim)⁵⁴ başlıklı şiirinde öğretmene duyduğu sevgi ve saygı dile getirilir. Bireyin yaşamla ilk tanışması anne ile sistemli eğitim hayatı öğretmenle

⁴⁷(Muhtar Buğra). *agr.*

⁴⁸Muhtar Buğra. (2005a). *age.* s. 79.

⁴⁹Muhtar Buğra. (2005a). *age.* s. 58.

⁵⁰Muhtar Buğra. (2005a). *age.* s. 115-156.

⁵¹Muhtar Buğra. (2005a). *age.* s. 118-119.

⁵²Muhtar Buğra. (2005a). *age.* s.152-153.

⁵³Muhtar Buğra. (2005a). *age.* s. 130.

⁵⁴Muhtar Buğra. (2005a). *age.* s. 117.

başlar. Anne ve öğretmen, bireyin tanımadığı dünyaya açılan penceresidir, bunlar bireyin topluma yararlı kişi olarak yetişmesinde anahtar niteliği taşıyan kimselerdir. “*Anam Hörmiti*” (Anama Saygı) başlıklı şiirinde

<i>Anam maña tikip berdi bir çimen doppa,</i>	Anam bana dikiverdi bir çimen doppa ⁵⁵
Şunçe nepis, şunçe güzel, bek belen doppa.	Öyle nefis, öyle güzel, pek iyi doppa
<i>Yaraşqanğa meptun bolup anam külidu,</i>	Yakıştığına meftun olup anam gülüyor
<i>Can anamniñ qolliriğa söygüm kelidu.</i>	Can anamın ellerini öpesim geliyor.

dizeleriyle annesinin fedakârlığına, emeğine olan memnuniyetini, sevincini dile getirirken, annesinin çocuğuna olan sevgisini ve kendisinin de annesine duyduğu yoğun sevgiyi dile getirmeyi de ihmal etmez. Şiirde yine

<i>Keşte bolğaç şu doppamğa qan-ter mehniti,</i>	İşlenen bu doppama emek ve mihneti
<i>Yumran dilğa neqişlendi anam hörmiti.</i>	Gururlanan gönlüme nakşoldu anne hürmeti

diyerek annesinin emeklerinin farkında olduğunu, ona olan saygısının zihnine kazındığını güzel dizelerle kağıda döker. “*Kiçik Bala Emesmen*” (Çocuk Değilim)⁵⁶ başlıklı şiirinde

<i>Muellimmu öz anam,</i>	Muallim de öz anam
<i>Uni yattek körmeymen”</i>	Onu el gibi görmem.

dizeleriyle Uygur toplumunda öğretmen öğrenci ilişkisinin anne/baba çocuk ilişkisi düzeyinde algılandığı gerçeğini yansıtır. Öğretmenlerin öğrencilerinden bahsederken *Oquğuçum* (Öğrencim) kelimesinden daha çok *Balam*, *Balıırım* (Çocuğum, Çocuklarım) kelimesinin kullanıldığı bir ortamda büyüyen çocuğun, “Muallim de öz anam” diyebilmesi yadırganacak bir cümle değildir. Şair burada çocuk ile öğretmen arasındaki sevgi bağının derinliğini belirginleştirir.

2. 3. Hayvan Sevgisi

Şair çocuk şiirlerinde “tavşan”, “kuzucuk”, “kelebek”, “kuğu”, “şahin”, “deve” gibi hayvan isimlerini kullanmıştır. “*Qanatliq Toşqan*” (Kanatlı Tavşan)⁵⁷ başlıklı şiirinde şöyle yazar:

<i>Sen toşqanmu men toşqan</i>	Sen mi tavşan ben mi tavşan
<i>Köklerde qanat qaqqan</i>	Göklerde kanat çırpın.

<i>Biz aq toşqan aq toşqan</i>	Biz ak tavşan, ak tavşan
<i>Köklerde qanat qaqqan</i>	Göklerde kanat çırpın.

Şiirdeki tavşan, kanatlı tavşandır, göklerde kanat çırpın.

“*Teñritağ Bürküti*” (Tanrıdaki Şahini)⁵⁸ başlıklı şiirinde şöyle yazar:

⁵⁵Doppa, Uygurların milli benliğinin simgesi olan başlıktır. Kadın ve erkek için farklı desenlerde yapılır. Çimen Doppa: Bu başlığının bir çeşididir.

⁵⁶Muhtar Buğra. (2005a). *age.* s. 117.

⁵⁷Muhtar Buğra. (2005a). *age.* s. 152-153.

⁵⁸Muhtar Buğra. (2005a). *age.* s. 148-150.

<i>Cüp közimiz reqiblerge</i>	Çift gözümüz düşmana
<i>Mixtek qadalğan.</i>	Çivi gibi saplandı.
<i>Biz vetenniñ Teñritağniñ</i>	Biz vatanın, Tanrı dağı'nın
<i>Qıran bürküti</i>	Genç şahinleriyiz.
<i>Dilimizdin yalqunlaydu,</i>	Gönlümüzde alevlenir
<i>Putbolniñ oti. Futbol ateşi</i>	

Şiirdeki şahin, gözleri düşmana sanki bir çivi gibi saplanan, futbolu çok seven özelliğindedir.

<i>Tögileryu-tögiler</i>	Develer hey develer
<i>Siler qumluq kémisi</i>	Kumluğun gemisisiniz.
<i>Siler bilen bovamniñ</i>	Sizler ile dedemin
<i>Çéçek açqan armini</i>	Arzusu gerçekleşti.

“Tögiler” (Develer)⁵⁹ adlı şiirindeki bu dizelerde deve, çölün gemisidir, dedelerin kervanıdır, dedelerin arzu istekleri develerle gerçekleşir.

Görüldüğü gibi şair, hayvanları metaforik bir varlık olarak kullanmanın yanı sıra çocuklara onların önemini anlatmış ve hayvan sevgisi aşlamıştır.

2.4. Gelenekler

Şair her Uygur aydını gibi, kendi toplumunun gelenek ve göreneklerine son derece bağlıdır. Çocukların bu gelenekleri bilmesi ve devam ettirmesinden yanadır. Bu görüşü çocuk şiirlerine şöyle yansıtır:

<i>Essalamueleykum qérindaşlar camaet,</i>	Selamünaleyküm kardeşlerim cemaat
<i>Nev baharda noruzda, didarlaşmaq ğeniymet⁶⁰.</i>	İlkbaharda Nevruz'da görüşmek bir ganimet.

Karşılıklı selamlaşma, çocukların büyüklere selam vermesi, Türklerin milli bayramı olan Nevruz'u hep birlikte kutlama, bir gelenektir. Şair “ganimet” sözcüğünü “fırsat, kazanç” anlamında kullanarak, bayram kutlamasının bir fırsat olduğunu ve herkesin katılarak, uzun zamandır görüşemediği akraba ve ahablarıyla görüşmesi gerektiğini anlatır. Ayrıca çocukların Nevruz'u bilmesine, Nevruz konusuna merak sarmasına vesile olmak ister. “*Temburuñni BerMaña*” (Tamburunu Ver Bana)⁶¹ başlıklı şiirinde

<i>Cénim bova can bova,</i>	Canım dede can dede
<i>Temburuñni ber maña,</i>	Tanburunu ver bana
<i>Uygur küyi yañrisun,</i>	Uygur ezgisi yankılansın
<i>Varis bolay men saña.</i>	Varis olayım ben sana

⁵⁹Muhtar Buğra. (2005). *age*. s. 151 .

⁶⁰Muhtar Buğra. (2005a). *age*. s. 115.

⁶¹Muhtar Buğra. (2005a). *age*. s. 124.

dizeleriyle çocuğun gelenekleri devam ettirme isteğini işler. “*Anam Hörmiti*” (Anama Saygı)⁶² başlıklı şiirinde

Her baqqanda öz doppamğa urğar küçlirim, Her baktığımda doppama fişkırır gücüm
Kiyip çiqsam maxtışidu dost-teñtuşlirim Giydiğimde övüyor arkadaşlarım

diyerek gücü, milli kimliğinden geleneklerinden alması gerektiği ve toplumun da bu durumu benimsediği vurgulanmıştır. “*Sehraliq Bala*” (Köylü Çocuk)⁶³ başlıklı şiirinde geçen

Tizip yipqa mēğizni, İpe dizip kayısı çekirdeğini
Marcan asay boynuñğa Kolye takayım boynuna
Axşam kömgen cigdiler, Akşam gömülen iğdeler
Purap ketti bek xuşbuy Koku saçtı pek de hoş.

dizelerinde köy çocuklarının yaşamını tıpkı bir resim gibi betimler. Uygur köylerinde çocuklar kayısı çekirdeğinin içini ortasından delerek ipe dizerler ve kolye şeklinde hazırlayıp sevdiğilerine hediye ederler. Akşamları tandırların küllerine olgunlaşmamış ama hoş kokulu olan yeşil iğdeler gömülür, iğdeler sabah alındığında ise olgunlaşmış olurlar. Sadece iğde değil, patates, tatlı patates gibi sebzeler de gömülür. Bu detaylar Uygur köy çocuklarının geleneğidir, mutluluğudur, arkadaşlık ortamıdır, kendisini keşfetmesi ve geliştirmesidir. Şair ustalıklı dile getirdiği bu gelenekleri şu dizelerle tamamlayarak çocukları umutlu olmaya çağırır:

Sehra oğli mañayli, Köy oğlu yürüyelim
Tonuş xaman yoliğa, Bilinen harman yoluna
Arzu-arman yoliğa, Arzu istek yoluna
Tañğa saman yoliğa. Umuda, samanyoluna.

Şair “*Biz Amraq Çöçekke*” (Biz Severiz Masalı)⁶⁴ başlıklı şiirinde, Uygurlarda eskiden beri devam edegelen aile büyüklerinin çocuklara masal anlatma geleneğini işlemiştir. Sevilen çocuk masalları olan “*Altun Keş*” (Altın Ayakkabı /Kül Kedisi), “*Séhirlik Alma*” (Sihirli Elma), “*Uçar Gilem*” (Uçan Halı) gibi masalları, çoban, prenses, prens, yedi başlı dev, Rustem gibi motifleri dile getirerek, Uygur çocuklarının manevi dünyasını başarılı bir şekilde betimlemiştir.

2.5. Sevinç

“*Tuğulğan Kümüñ*” (Doğum Günün)⁶⁵ başlıklı şiirinde çocuğun dünyaya gelmesi sebebiyle hayat, kâinat, veli, kardeş, arkadaş vesairenin duyduğu sevinç dile getirilirken kuşların sözü olarak şu dizelere yer vermiştir:

⁶²Muhtar Buğra. (2005a). *age.* s. 130.

⁶³Muhtar Buğra. (2005a). *age.* s. 142-143.

⁶⁴Muhtar Buğra. (2005a). *age.* s. 154-155.

⁶⁵Muhtar Buğra. (2005a). *age.* s. 116.

Ömrüñge dostum şadliq yar bolsun!

Dostum ömrüne mutluluk yar olsun

Dostliriñ külsün, düşminiñ xar, yoli tar bolsun Dostların gülsün, düşmanın hor, yolu dar olsun!

Çocuğun dünyaya gelişi, hayatın doğal akışı içerisinde bakıldığında her toplumda heyecan verici, sevindirici, umutlarla dolu bir olgudur. Şair doğum günü olan çocuğa sonsuza kadar mutlu yaşaması için dileğini iletir aynı zamanda çocuğun düşmanlarına beddua okur. Bu durum, dost ve düşman kavramlarının günlük yaşamda belirgin biçimde hissedildiği toplumların yaklaşımı olarak değerlendirilebilir. Ayrıca dizelerin şiirde kuşların söylediği söz olarak geçmesi de şairin edebî başarısını ortaya koymasına bakımından önemli bir detaydır.

2.6. Dilek

Şair "Qar ve Men" (Kar ve Ben)⁶⁶ başlıklı şiirinde:

Bu ana yerniñ qardur yotqini,

Bu ana yerin kardır yorganı

Xéli bop qaldi uxlap yatqili

Bayağı oldu uyuyarak yatalı.

dizelerinde Uygurların ana vatanının durumundan bahsetmektedir. Ünlü vatansever şair Abduhalık Uygur (1901-1933), 1921 yılında yazdığı "Oyğan" (Uyan) başlıklı şiirinde uyuyan, içinde bulunduğu durumun farkında olmayan Uygur halkına şöyle seslenmişti:

Hey, fakir Uygur, uyan, uykun yeter,

Sende mal yok, şimdi giderse can gider.

Bu ölümden kendini kurtarmazsan eğer,

Ah, senin halin tehlike, halin nice beter⁶⁷.

Buğra şiiri

Yermu oyğansa külidu quyaş, Yer bir uyansa güneş gülecek

Yer hem balilar külidu oxşaş Hem yer hem çocuklar aynen gülecek

dizeleriyle bitirir. Şiiri çocuklara özgü bir dille çok derin anlamla kaleme alırken, halkın da arzu ve umudunu dile getirir. Her toplum cahillikten, esaretten kurtulmak ister, her alanda gelişmeyi, başarı sağlamayı, insan gibi yaşamayı umut eder. Nitekim Uygur halkının arzu ve umudu, evrensel değerlerdir. Şair güneşin de çocukların da mutlu olmasını Yer'in uyanmasına bağlayarak çocukların dolayısıyla toplumun mutlu olabilmesini sebep sonuç ilişkisi üzerinden açıklar.

2.7. Çalışkanlık

"Téz Talağa Çıq Adaş" (Hemen Dışarı Çık Dostum)⁶⁸ başlıklı şiirinde konu, dışarıdaki çocukların arkadaşını evinden dışarıya oyun oynamaya çağırdığı ve evdeki çocuğun onlara verdiği yanıtı şeklinde işlenmiştir.

⁶⁶Muhtar Buğra. (2005a). *age*. s. 125-126.

⁶⁷Abduhalık Uygur. (2014). "Oyğan", Komisyon, *Uygur Edebiyatı-Seçmeler-10*, Almatı: Mektep Neşriyatı, s. 191-192.

Aq taş kök taş süzük taş, Ak taş, kök taş, şeffaf taş
Tala hazir qupquruq, Ova şimdi bomboş
Ruxset qilmas anammu, İzin vermez anam da
İşlivalay tapşuruq Önce yapıvereğim ödevimi.

dizelerinde ise esas tema dile getirilmiştir. Elbette çocuk oyun oynar, oyun oynamak onların hakkıdır, ancak Uygur çocukları için ders çalışmak önceliklidir. Anneler de ders çalışmadan oyun oynanmasına izin vermezler. Bu görüş, Uygur toplumunun beynine kazınmıştır. Her aile, her çocuk, başarmaktan başka şansı olmadığını farkındadır. Nitekim çalışmak, başarının anahtarıdır. Gelişmiş ülkeler ve toplumlar elbette çalışmadan başarıyı yakalamış değildir. Bu bağlamda çocukları çalışkan olmaya yönlendirecek nitelikteki bu şiir, fertleri topluma yararlı birey olarak yetiştirmenin temel mantığını ortaya koyar.

2.8. İsyen

“*Ana, Qozam Démigin*” (Anne, Kuzum Deme)⁶⁹ başlıklı şiirinde çocuğun, annesinin “Kuzum” diye sevmesine karşı isyanı dile getirilmiştir.

Bir çirayliq ismimmu bar, Pek güzel bir ismim de var
Paxlan qozam démigin, Kuzucuk, kuzum deme
Adem bolay men yaramliq, Faydalı bir insan olayım
Ana şuni tiligin Ana sen onu dile

dizeleri, çocuğun kararlılığını ortaya koymaktadır. “*Bala Bolmaq Tes*” (Çocuk Olmak Zor)⁷⁰ başlıklı şiirinde ise beş yaşındaki çocuğun, annesinin hiçbir şey yapmasına izin vermeyen tutumuna olan isyanı dile getirilir. Çocuğun dokunarak, bizzat yaparak, yaşayarak öğreneceği, yasaklarla dolu ortamda mutsuz olacağı şöyle anlatılır:

Uni buni qilmisam, Hiçbir şeyi yapmazsam
Küley desem külmisem, Gülmek isteyip gülemezsem
Xoş bolamsen can ana, Mutlu olur musun can ana
Héçnémini bilmisem Hiçbir şeyi bilmezsem

Buğra bu şiirde anlatım derinliğini şiire değil, şiirdeki çocuğa yükler, çocuğu farklı bir boyuta getirmeyi başarır. İşlenen tema, günümüzdeki çocuk büyütme ve yetiştirme tarzına yön vermeye çalışan niteliktedir. Dolayısıyla yeni ve ilgi çekicidir.

⁶⁸Muhtar Buğra. (2005a). *age.* s. 127-128.

⁶⁹Muhtar Buğra. (2005a). *age.* s. 133-134.

⁷⁰Muhtar Buğra. (2005a). *age.* s. 146-147.

Sonuç

Muhtar Buğra, meslek olarak farklı bir alanda çalışmasına rağmen tutkuyla, aşkla şiir yazan bir şairdir. Çocuk şiirlerinde işlediği tema, halkın geleceğine olan sorumluluk duygusunu ortaya koyması bakımından önemlidir. Çocuk şiirlerinden; şairin yeni kuşakları gayretli, çalışkan, kararlı, becerikli, başarılı birey olarak yetiştirmeyi hedefleyen aydınlardan birisi olduğu ve toplumun farklı bir gelecek inşa etme çabalarına, edebiyat aracılığıyla katkıda bulunmayı amaçladığı anlaşılmaktadır. Çocuklar geleceğin teminatıdır. Şair, çocuklara edebiyatı, Uygur milli örf adetlerini sevdirmeyi, çocukların milli değerlere sahip çıkmasını istemektedir. Kendi ifadesiyle "çocuk şiiri yazmakla çocuklara hizmet etmek istemektedir"⁷¹.

Şair, edebî kişiliğinin oluşmasında Arslan'dan (Asıl adı ve soyadı: Muhammet Hoşur, 1946-1996, şair ve tercüman) etkilendiğini belirtir⁷². Bazı şiirleri, Abduhalık Uygur'un halkı uyandırma temalı şiiri ile benzerlik taşımaktadır. Bu durum şairin Abduhalık Uygur'dan da etkilenmiş olabileceğini akıllara getirir.

Buğra şiirlerinde; çocuğu, çocuksuluğu ve çocuksu duyarlılığı yansıtır. Doğru, eğitici, masalımsı nitelikteki şiirlerle çocuklara yön vermeye gayret eder. Kullandığı imgeler, çocukların sevdiği ve zevk aldığı doğa öğeleridir. Doğa unsurlarına bir kişilik kazandırarak çocukların ilgisini ve dikkatini çekmeyi başarır. Ayrıca çocuğu; yaşadığı dünyaya, evrenin bir parçası olduğu gerçeğine yaklaştıran bir tutum sergiler.

Şair, dünyaya çocuk gözüyle bakar. Çocuklara; okurken eğlenme, zevk alma ve olayların kahramanlarıyla özdeşim kurma imkânı sağlar. Onları iyiye, güzele, doğruya yönlendirir. Ayrıca ebeveynlerin çocuklarını anlamasına ve önyargılarından uzaklaşmasına yardımcı olur.

Buğra; çocuk şiirleriyle çocukları kendi kültürlerine ve milli değerlerine bağlı birey olmaya yönlendirmektedir.

Kaynaklar

- (Buğra, M). (2016). *Makale yazarının Muhtar Buğra ile röportajı*, İstanbul: 27.02.2016, 11:00-13:00
- Abdulla, B. (2005c). "Muhtar Buğra Şiirlerindeki Halqış", Muhtar Buğra, *Beşinci Pesil*, Urumçi: Şinciang Halk Neşriyatı, s.1-7
- Alp Tekin, İ. (2000). *Memtili Ependi Şiirleri*, Urumçi: Şinciang Halk Neşriyatı.
- Buğra, M. (2005_a). *Qum Pesli*, Urumçi: Şinciang Halk Neşriyatı.
- Buğra, M. (2005_b). *Tiken Pesli*, Urumçi: Şinciang Halk Neşriyatı.
- Buğra, M. (2005_c). *Beşimçi Pesil*, Urumçi: Şinciang Halk Neşriyatı.

⁷¹(Muhtar Buğra). *agr.*

⁷²(Muhtar Buğra). *agr.*

- Buğra, M. (2007). *Axşamqi Lirikası*, Urumçi: Şinciang Halk Neşriyatı.
- Bulbul, E. (2014). *Uygur Balılar Roman İcadıyıtıdiki Yarkınlık*, Urumçi: Şinciang Yaşlar Ösmürler Neşriyatı.
- Çelebi, E. (2007). "Türkistan Basın Tarihinin Boyutları (1870-2007)", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 170, s. 71-88.
- Ehmidi, İ. (2005_a). "Axırqı Söz", Muhtar Buğra, *Qum Pesli*, Urumçi: Şinciang Halk Neşriyatı, s. 232-233.
- İmin, M. (2011). "Sen'et Yoli-Arman Yolidir", Urumçi: *Tanritağ Ekranı*, S.2, s. 40-47.
- İsmail, A. (2005_b). "Yaş Şair, Talantlıq Rejissor Muhtar Buğrağa Oçuq Het", Muhtar Buğra, *Tiken Pesli*, Urumçi: Şinciang Halk Neşriyatı, s. 205-234.
- İsmayil, A. (2009). *Muhtar Buğra-Arman Asqası*, Urumçi: Şinciang Halk Neşriyatı.
- Koç, A. (2016). *IV. Uluslararası İstanbulensis Şiir Festivali*, İstanbul: Sultanbeyli Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Yayınları, s. 122-126.
- Kurban, N. (2010). "Çağdaş Uygur İslam Düşüncesinin Önderi Abdulkadir Damolla", *Bilig*, S. 53, s. 167-182.
- Muhtul, Y. (2005_b). "Tiken Pesli'diki Yürek Sadası", Muhtar Buğra, *Tiken Pesli*, Urumçi: Şinciang Halk Neşriyatı, s. 1-8.
- Na, Y. Zhang, Y. (2009). *Zhongguo Dangdai Shaoshuminzu Wenxue Fanyi Zuopinxuan*, Pekin: Zuojiya Neşriyatı, Akt.:Dilmurat Talat, s. 90-93.
- Oğuz. (1936). "Edebiyat", *Yeni Hayat*, 27 Aralık 1936, S. 48.
- Polat, M. (2014). "Balılar Hayatiniñ Reñdar Şeiriy Menzirisini", *Uygur Edebiyatida 50 Yil*, Urumçi: Şinciang Yaşlar Ösmürler Neşriyatı, C. 2, s. 630-635.
- Polat, M. (2014). "Şeiriyitimizniñ Yeqinki Ehvali Toğrisida Bezi Mulahiziler", *Uygur Edebiyatida 50 Yil*, Urumçi: Şinciang Yaşlar Ösmürler Neşriyatı, C. 1, s. 31-52.
- Uygur A. (1947). "Milletdaş Mesleği". *Erk Gazetesi*, 6 Ekim 1947, S. 89, s. 4.
- Uygur, A. (2014). "Oyğan", *Uygur Edebiyatı-Seçmeler-10*, Almatı: Mektep Neşriyatı, s. 191-192.
- Zaman, N. (1995). *Uygur Edebiyat Tarihi*, Fukang: Şinciang Maarif Neşriyatı, s. 521.
- <http://bbs.xjzjxh.com/forum.php?mod=viewthread&tid=29339> (Son Erişim Tarihi: 20.2.2016)
- <http://uyghur.people.com.cn/156324/15521377.html> (Son Erişim Tarihi: 20.2.2016)